

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Катедра історії української літератури, теорії літератури та
літературної творчости

«Допущено до захисту»
протокол засідання кафедри історії української літератури, теорії
літератури та літературної творчости №10 від 19 травня 2023 р.
завідувач кафедри _____ проф. Сліпушко О. М.

ТРАВМА ПЕРЕПРОЖИВАННЯ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ НА
МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ОПОВІДАНЬ ВЛАДА СОРДА «БЕЗОДНЯ»

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеню «бакалавр»
студентки IV курсу
освітньої програми
«Літературна творчість,
українська мова та література,
англійська мова»
за спеціальністю 035 філологія
Спасьонової Катерини Русланівни
Наукова і творча керівниця:
кандидат філологічних наук, доцент
Белімова Тетяна Валеріївна

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
1.1. Специфіка сучасної малої прози як літературного жанру.....	5
1.2. Семіотика травми війни в тексті малої прози.....	8
1.3. Визначення поняття травми пережиття війни.....	13
1.4. Механізми втілення травми пережиття війни в малій прозі.....	19
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	21
2.1. Розгляд сюжетних ліній персонажів, які пережили воєнні події і наслідки війни.....	21
2.2. Виявлення основних мотивів та символів, пов'язаних з травмою пережиття війни.....	28
2.3. Дослідження мовних прийомів, які використано для передачі емоційного стану персонажів, які пережили війну.....	31
2.4. Вивчення образності та метафоричної системи, які допомагають передати травму та пережиття війни.....	38
РОЗДІЛ III .Творча частина. Мала проза.....	44
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Травма пережиття війни - актуальна тема, яка є предметом інтенсивного дослідження вже протягом десятиліть. З появою технологій масової комунікації та зростанням обізнаності у сфері військових конфліктів увага громадськості все більше зосереджується на психологічних наслідках, які війна залишає на людському розумі та психіці. Одним з популярних жанрів, який порушує дану проблематику є сучасна мала проза. Ми зосередимося на збірці Влада Сорда "Безодня" як на матеріалі, який розкриває цю проблему. "Безодня" є розповіддю про життя головного героя після повернення з війни та його постійну боротьбу зі своїми внутрішніми демонами. Цей твір дає нам можливість дослідити та проаналізувати вплив військової травми на психологічний стан та життєву траєкторію персонажа.

Теоретико-методологічну базу мого дослідження складають роботи Агєєвої В., Бровка О., Гундорової Т., Зборовської Н., Рябченко М.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення травми пережиття війни. У рамках роботи вперше проводиться системний аналіз цього явища з урахуванням як літературних, так і психологічних контекстів. Крім того, дослідження спрямоване на розкриття характерів персонажів і змін у цих характерах під впливом російсько-української війни. Такий підхід дозволить краще зрозуміти, як війна відображена в літературі і яких змін може зазнати.

Предметом дослідження є травма пережиття війни, яка представлена у сучасній малій прозі.

Об'єктом дослідження є сама мала проза як жанр, який апелює до проблем травми пережиття війни.

Метою дослідження є виявлення та аналіз основних аспектів травми пережиття війни у сучасній малій прозі на прикладі збірки оповідань "Безодня" Влада Сорда. Ми прагнемо з'ясувати, як саме автор використовує літературні засоби для втілення травматичного досвіду війни, як він передає емоційний стан персонажа та розкриває його психологічний внутрішній світ.

Для досягнення поставленої мети поставлено **наступні завдання:**

- Вивчити специфіку сучасної малої прози як літературного жанру;
- Розглянути семіотику травми війни в тексті малої прози;
- Здійснити визначення поняття травми пережиття війни;
- Охарактеризувати механізми втілення травми пережиття війни в малій прозі;
- Здійснити розгляд сюжетних ліній та персонажів, які пережили воєнні події і їхні наслідки;
- Виявити основні мотиви та символи, пов'язані з травмою пережиття війни;
- Здійснити дослідження мовних прийомів, використаних для передачі емоційного стану персонажів, які пережили війну;
- Здійснити вивчення образності та метафоричної системи, які допомагають передати травму та її пережиття.

Практичне значення. Досліджуючи травму пережиття війни в малій прозі, ми сподіваємося отримати глибше розуміння того, як ця тема відображається у сучасній літературі та який вплив вона має на читача. Наше дослідження може допомогти розкрити складність психологічних наслідків військових конфліктів та підвищити свідомість щодо потреб військових ветеранів у підтримці та реабілітації.

Методи дослідження. У роботі застосовано історичний та компаративістичний методи.

Для досягнення цих цілей ми будемо використовувати аналітичний підхід, досліджуючи художні прийоми, символіку та структуру твору "Безодня", а також аналізувати критичні погляди та наукові праці, пов'язані з травмою пережиття війни. Наше дослідження має потенційну цінність як для академічного співтовариства, так і для ширшої громадськості, яка має інтерес до проблематики військової травми та її впливу на людську психіку.

Структура роботи. Вступ, два розділи, висновки, список літератури, творча частина. До списку літератури ввійшло 40 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Специфіка сучасної малої прози як літературного жанру

Сучасна мала проза є одним з найважливіших жанрів сучасної літератури, яка відрізняється своєю специфікою. Це робить її унікальною і захопливою для читача.

Одна з головних характеристик сучасної малої прози - її компактність. Твори цього жанру, переважно, мають невеликий обсяг і концентруються на конкретних подіях, ситуаціях або персонажах. Вони часто використовують стислі речення, щоб максимально передати суть та емоційну напругу. Такий підхід дозволяє малій прозі ефективно висловлювати ідеї та враження, зберігаючи при цьому інтенсивність і змістовність [36].

Ще одна важлива особливість сучасної малої прози - це експериментальність. Жанр не обмежується традиційними структурними рамками і дає авторам велику свободу в експериментах з мовними засобами та наративними прийомами. Часто у сучасній малій прозі можна знайти нетипові форми подання історій, використання суцільного потоку свідомості, фрагментарність сюжету та неочікувані композиційні рішення. Такий підхід допомагає створювати нестандартні та оригінальні твори, які вражають своєю новизною та творчим підходом.

Сучасна мала проза також відзначається своєю тематичною багатогранністю. Вона звертається до широкого спектру проблем і питань, наприклад: соціальні проблеми, індивідуальна психологія, політичні конфлікти, сімейні взаємини, екзистенційні питання тощо. Мала проза дає можливість авторам глибше досліджувати складні аспекти людського життя та викликати емоційну реакцію у читачів.

Важливим аспектом сучасної малої прози є також її здатність змусити читача активно співпереживати події та співчувати головним і другорядним героям. Використовуючи мінімальну кількість слів, автори малої прози здатні створювати інтимну та емоційну атмосферу, яка запрошує читача до глибшого роздуму та рефлексії. Цей жанр може викликати відчуття співпереживання,

роздумів над людською природою та змушувати замислитись над важливими життєвими питаннями.

Серед епічних творів традиційно розрізняють малі (новела, оповідання) і великі (роман, повість). У контексті сучасної літератури мала проза, зокрема новела і оповідання, займає особливе місце.

Новела - це жанр, який характеризується більшою просторовою та сюжетною розгорнутістю порівняно з оповіданням, але меншою, ніж у повісті чи романі. Вона зазвичай фокусується на конкретній події, ситуації або персонажах і може дозволити більш глибоке дослідження їхніх характерів та емоцій. Новела дозволяє автору створити компактну, але змістовну творчу форму, яка передає складність життя та проблематику через обмежений обсяг [4].

Оповідання, власне, є ще більш компактним жанром. Воно спрощує сюжетну лінію та обмежується основною ідеєю або моментом, дозволяючи читачеві швидко отримати враження та емоції. Оповідання може бути більш експериментальним за формою та стилем, даючи автору велику свободу у вираженні своїх ідей та концепцій [4].

У порівнянні з великою прозою мала проза має свої переваги. Вона дозволяє автору більш точно та зосереджено виразити свою ідею, передати емоції та створити ефектний зворотний зв'язок з читачем. Компактний формат малої прози також робить її більш доступною та сприйнятливою для сучасного швидкого темпу життя, коли люди мають обмежений час для читання.

Проаналізуємо основні жанрові ознаки новели та повісті, які є часто використовуваними формами в малій прозі.

Новела:

1. Обсяг: Новела зазвичай має середній обсяг, більший, ніж у оповіданні, але менший, ніж у повісті чи романі. Вона може займати кілька десятків сторінок або навіть кілька десятків тисяч слів.
2. Структура: Новела має складну сюжетну структуру. Вона часто складається з кількох епізодів або частин, що взаємодіють між собою і розвивають головну ідею або конфлікт.

3. Глибина характерів: Новела дозволяє авторові більш глибоко розкрити характери персонажів. Вона може зосереджуватись на внутрішніх конфліктах, психологічних станах і переживаннях героїв.
4. Стиль: В новелі використовуються багато художніх засобів, таких як описи, діалоги, монологи, символіка тощо, для створення насиченого образного світу [19].

Повість:

1. Обсяг: Повість має більший обсяг, ніж новела. Вона може займати від кількох десятків до сотень сторінок, а іноді навіть більше.
2. Структура: Повість має більш розгалужену структуру. Вона включає більшу кількість епізодів та підсюжетів, які допомагають розгорнути багатоаспектну сюжетну лінію. Повість може включати більшу кількість персонажів і ширший контекст суспільного життя.
3. Розвиток сюжету: Повість має більше місця для розвитку сюжетних ліній та поглиблення різних аспектів подій. Це дозволяє авторові більш детально досліджувати теми, розкривати відносини між персонажами та використовувати різноманітні структурні прийоми.
4. Широкий соціальний та історичний контекст: Повість часто включає в себе широкий соціальний та історичний контекст. Вона може відображати складні суспільні проблеми, політичні конфлікти та соціальні зміни [19].

Хоча новела та повість мають свої особливості, обидва жанри є важливими компонентами малої прози. Вони надають можливість авторам передати свої ідеї та емоції в компактній та збалансованій формі. Завдяки своїй особливій структурі та стилю, мала проза може вразити, змусити задуматись та створити глибоке естетичне задоволення у читача [36].

Отже, сучасна мала проза відображається як жанр, який викликає інтелектуальну, емоційну та естетичну зацікавленість читача. Вона поєднує в собі компактність, експериментальність та багатогранність тематики, що робить її динамічною та захоплюючою. Мала проза відкриває простір для новаторства, розширює межі літературного мистецтва та дає можливість авторам передати

складність людського досвіду та травматичні наслідки військових конфліктів, наприклад, як у збірці оповідань "Безодня" Влада Сорда.

1.2. Семіотика травми війни в тексті малої прози

Зараз Україна в епіцентрі чи не найтрагічніших подій сьогодення. Війна, що продовжується з 2014 року, стала не лише частиною щоденного життя та боротьби українського народу, а й поштовхом для розвитку цілого сегменту творів культури загалом та літератури зокрема. Окупація Криму, збройна агресія Росії на Сході України, широкомасштабне вторгнення на українську територію вже знайшли відображення в художній та науковій літературі, музиці, кінематографі та інших сферах мистецтва і ще неодноразово з'являться на сторінках українських і світових творів. Василь Слапчук 2015 р. у статті «Війна як дискурс» зазначав, що «сьогодні Україна веде війну, і ця війна дотична до всіх нас – українців, а тому неминуче мусить втрапити до сфери зацікавлень української літератури» [3].

Сучасний воєнний дискурс є предметом опрацювання деяких вітчизняних літературознавців та літературних критиків, як-от В. Слапчука, І. Борисюка та ін. Окремі твори про російсько-українську війну детально аналізують вчені, проте, зважаючи на обсяги цього сегменту текстів і невелику кількість узагальнених наукових розвідок, література воєнного часу і досі залишається недостатньо вивченою. Метою дослідження є аналіз особливостей розвитку української мілітарної літератури та осягнення її ролі у міжкультурній комунікації.

Війна – безсумнівно руйнівне і трагічне явище, проте водночас вона стає тригером для низки якісних змін у багатьох сферах суспільного та культурного життя. Агресія Росії проти України зумовила більший інтерес читачів, критиків та дослідників до питоми українського літературного продукту і відкрила широкому загалу нові імена, тексти, тематику. Першою зміною, спричиненою війною, стало розширення ідейно-тематичного компоненту літератури та появи у текстах нової специфічної проблематики – осмислення причин та передумов вторгнення Росії в Україну та окупації частини територій, тематика виборювання свободи та незалежності, розчарування в житті та ідеалах, втраченого дитинства.

Боротьба за суверенітет зумовила необхідність переосмислити колишні цінності, знайти нове місце кожної окремої людини та нації в цілому в умовах воєнної реальності.

Семіотика травми війни в тексті малої прози в українській літературі виявляється через різні символи, образи та мовні засоби, які передають страждання, наслідки та емоції, пов'язані з воєнним конфліктом. Такі тексти можуть розкривати не тільки фізичні травми, але й психологічні та емоційні стани, що виникають внаслідок воєнного досвіду [13].

Одним із основних символів травми війни є тіло. Фізичні ушкодження, рубці, ампутації та інші видимі ознаки військової травми можуть бути використані для передачі болю, страждань та змінених життєвих умов персонажів. Часто автори малої прози використовують образи поранених тіл, щоб показати руйнацію війною, загрозу фізичній цілісності та безпеці людей.

Крім фізичних травм, у текстах малої прози можна знайти символіку, пов'язану з психологічними травмами. Це можуть бути повторювані образи кошмарів, психологічних стресів, посттравматичного синдрому, депресії та тривоги. Через мовні засоби, такі як метафори, алегорії та іронія, автори створюють атмосферу напруженості та дискомфорту, що відображає психологічні наслідки війни.

Додатково використання образів руйнування, розкладу, пустки та темряви може відтворювати травматичні наслідки війни в малій прозі. Такі образи створюють атмосферу безнадійності, безпорадності та відчуження, що відображає втрату, руйнування та відчуття безпорадності, що супроводжують військові конфлікти. Вони можуть виявлятися через описи зруйнованих будівель, покинутих місцевостей, забутих сіл та міст, що стали пустелями. Ці образи символізують не тільки зовнішню руйнацію, але й внутрішню руйнівну силу, яка впливає на психіку та емоції персонажів.

Мовні засоби, такі як повторення, риторичні питання, фрази зі зламаним ритмом або фрагменти здичавіння, можуть також передавати семіотику травми війни. Вони допомагають створити напруженість, дисонанс та невпевненість у

тексті, що відображають психологічний стан персонажів, їх нездатність знайти мир та спокій після пережитих травматичних подій.

Семіотика травми війни в малій прозі української літератури відтворює непрості емоційні та психологічні наслідки воєнного конфлікту. Вона допомагає читачеві краще зрозуміти та співпереживати, проживати страждання персонажів, а також піднести насущну проблематику травми війни на увагу суспільства.

Поглиблюється екзистенційна проблематика, з'являється потреба переглянути колишні цінності, знайти власне місце у світі з новою реальністю, ворожому й агресивному. Спроба осягнути війну, відобразити рефлексії, викликані болем, стражданнями, смертю, глибоке розчарування в житті, справедливості, людяності, проблема втраченого дитинства – частина з цього уже відтворена на сторінках художніх книг, для реалізації решти потрібен час. Основною все ж залишається ідея боротьби за мир, свободу й незалежність.

За дев'ять років воєнних дій в Україні ще до повномасштабного вторгнення країни-агресорки у нашій літературі вже з'явилася низка творів про війну. Події новітньої війни, яка розпочалась 2014 року, швидко відобразились в різножанрових текстах українських письменників. І це закономірно: Я. Поліщук зауважує, що мистецтво часів війни «заражене мілітарним духом» [3]. А художня література дає широкий простір для інтерпретації тих актуальних подій суспільного життя, які нині переживає український народ, можливість осмислення причинно-наслідкових зв'язків цієї війни, трагедію кожного загубленого людського життя.

Фронтowa лірика, написана на передовій, пройнята безпосередніми враженнями та відчуттями перебування в окопах, ведення бойових дій. Такими думками й відчуттями наповнена збірка Б. Гуменюка «Вірші з війни» (2015). Народилася вона у 2014 р. як результат поєднання автором військової й письменницької справ. З першого дня війни він почав писати вірші, і це стало одним зі способів звільнитись від пережитих емоцій. Ще одна поетична збірка «Абрикоси Донбасу» (2015) Любові Якимчук виникла з бажання представити східну Україну в літературних текстах, розкрити ті процеси, що відбуваються там

під час війни. Серед ключових тем поезії, про які зауважувала й сама авторка, – розкладання і руйнація, звичайне життя в умовах війни. Та попри це письменниця все ж прагне скерувати суспільство в позитивний бік: військові мають йти на війну з думкою перемогти, а не померти за Батьківщину. На сторінках «Червоної книги» (2015) Дмитра Лазуткіна також відображено події, присвячені революції та війні в Україні, сюжетні поезії про АТО. Ще одна поетична збірка «Молитва» (2019) з'явилась на світ у Дзвінки Торохтушко, родина якої має безпосереднє відношення до війни (чоловік – військовий капелан, а двоє синів служили на сході України).

Як писав В. Слапчук: «Поети завжди оперативніші. Прозаїкам потрібен час і відстань» [9]. Та з початку війни 2014 року опубліковано значну кількість різножанрових прозових творів, спрямованих на возвеличення принципів гуманізму, людяності, заперечення жорстокості, вбивств, насильства, поневолення людей. Досвід осмислення цієї війни вже ліг в основу багатьох творів. Заснована на реальних подіях російсько-української війни кіноповість відомого письменника, драматурга та сценариста Богдана Жолдака "УКРИ. Бойова проза" про відчайдушних українців, які захищають свою землю, честь та гідність. Новели об'єднані загальною темою та спільними героями. Текст вражає динамікою подій та характерами персонажів, винахідливими та креативними в бою.

Книжка Михайла Слабошпицького «Велика війна... Україна 2014» складається з документальних історій безпосередніх учасників подій 2014 року: військових, волонтерів, звичайних людей, яких торкнулася війна. Книга Романишин Романа і Лесів Андрій «Війна, що змінила Рондо» розкриває травматичний вплив війни на кожного, кого вона торкнулася, проте сповнена надії й оптимізму. «Безодня» учасника бойових дій на Сході України Влада Сорда містить реалістичні історії аж до документальності, об'єднані єдиною ідеєю: витримати увесь жах війни, встояти і вижити. Ще одна серія простих і щирих оповідань від учасника бойових дій Костянтина Чабали «Вовче» (2017) з зафіксованими миттєвостями про війну, людей у війні і бачення війни. Книга

"Вовче" складається з повісті та оповідань, які зафіксовані миті війни. Кожен з творів пропонує читачеві різні аспекти життя військовиків, такі як мінометні обстріли, будівництво укріплень, мобільна баня та лікування у шпиталі. Автор показує не лише фізичну сторону воєнного життя, а й звертає увагу на емоційний стан та відносини між героями [38].

На літературному обрії з'являться ще більше нових імен. Молоде покоління, що отримало болючий досвід війни, висловлює емоції від пережитого у прозі чи поезії. Поколінню необхідно буде передати ту трагедію українського народу, яку він зазнав у цій російсько-українській кровопролитній війні. Показати нескорену націю українців, які, об'єднавшись, борються запекло і завзято кожен на своєму фронті. Військові - на передовій, знищуючи ворогів, що посміли зазіхнути на чуже; волонтери - надаючи усе необхідне тим, хто цього потребує; педагоги – виховуючи дітей, продовжуючи навчальний процес та відволікаючи їх від тих жахів, які їм доводиться переживати. Кожен - на своєму місці, наближає нашу спільну перемогу.

Наступний вектор змін стосується функціонального навантаження літератури. На плечі українських митців слова лягає ще один обов'язок. Тепер для літератури як ніколи важливо не просто виконувати естетичну функцію, але й культурно-просвітницьку та ідеологічну: вона має стати засобом донесення правдивої інформації до суспільства. Письменники мають поширювати правду, розвінчувати ту брехню, яку сіють сьогодні російські писаки, наприклад: А. Проханов, який у романі «Вбивство міст» пише про так звану Новоросію і її захисників, створюючи штучні і фальшиві наративи, які вже заповнили книжковий ринок країни-агресорки.

У кожного українця сьогодні свій фронт. У митців слова спільно із журналістами - поширювати правду тими методами, якими володіють найкраще, тобто словом. Задля нашого сьогодення, історії та майбутніх поколінь. Літературне слово має стати зброєю не лише для боротьби, а й інструментом, який вбереже від повторення таких страшних катастрофічних подій.

Письменники, що стали у стрій на захист української землі, в умовах фронтових буднів формують новий виток в літературному процесі. У повоєнній Україні почнуть активно друкуватися твори, написані під час війни, а нині ж вони гуляють просторами соціальних мереж.

Всі ці зміни вплинуть на формування нової культурної парадигми, звільненої нарешті від міфологізованої ідеї «братніх» народів, очищеної від рудиментів радянщини, переформатування на цій основі соціокультурних процесів українського суспільства. Світова культурна спільнота розгледить унікальний характер української культури, що відповідно поглибить зацікавленість нею, зокрема і літературою.

1.3. Визначення поняття травми переживання війни

Власне травму як об'єкт дослідження гуманітаристики виокремили в психологічних студіях, проте саме поняття стало міждисциплінарним і комплексним. Витоки *trauma studies* пов'язані з психоаналітичною теорією Зігмунда Фрейда. У його концепції пам'ять – вмістилище травматичного досвіду. На думку вченого, надмірне переживання (втрата) локалізується в індивідуумі, у його мові та тілі: утрачений об'єкт стає частиною суб'єкта й продовжує існувати в ньому як Інший, впливає на його світовідчуття, орієнтацію у світі, культурні цінності.

Травматична подія – це катастрофічна подія, яка руйнує звичні підвалини життя, основи соціуму, стосунки між людьми настільки, що їхній первісний вигляд не можна відновити й несе в собі емоційний стрес, який перевищує психофізичну здатність людського організму до реакції. Сукупність цих переживань науковці розглядають як травматичний досвід, а його наслідком є травмована пам'ять.

Ключовою парадигмою психоаналітичних теорій є подолання травматичного досвіду, тоді як літературознавство розглядає його передусім як складову ідентичності. Пов'язаність обох аспектів *trauma studies* зумовлена невіддільністю аналізу травматичних подій «від терапевтичної, катарсисної

оповіді про травму, у центрі якої, безперечно, перебуває свідок – «провідник пам'яті» [13]. Проблема травмованої пам'яті не обмежується пропрацюванням травми, а передбачає значно ширший спектр суспільної відповіді. К. Карут зазначає: «Аби дієво відповісти на травму, не достатньо просто виявити факти, які заперечуються чи перекручуються, а потрібно створити умови, за яких може нарешті відбутися колективне соціальне засвідчення і реакція на цю травму» [13]. Література є одним із найбільш яскравих виявів соціального засвідчення, однак її взаємодія з пам'яттю передбачає не лише пропрацювання досвіду, а й збереження минулого, забезпечення постпам'яті. У концепції М. Гірш успадкування пам'яті попередньої генерації, що передбачає відповідальність «покоління після» за репрезентацію травми.

Травма переживання війни, також відома як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), є психологічною реакцією на військові події або досвід бойових дій, які викликають значну стресову реакцію та мають довготривалий вплив на психічне та емоційне благополуччя особи. Це серйозний психологічний стан, який може виникнути в результаті безпосередньої участі у воєнних діях, свідчення про жахливі події або навіть просто знаходження в умовах загрози життю або життя близьких людей.

Травма – це переживання особливої взаємодії між людиною та світом. Вона має такі характеристики [27]:

1. Зовнішня подія (джерелом травми є зовнішня подія).
2. Травма викликає відчуття жаху та безпорадності (переживання). Коли виникає страх та безпорадність як реакція на подію, тоді ця подія є травматичною.
3. Травма руйнує звичайну систему життєдіяльності людини і викликає в людині відчуття безсилля і неможливість вжити будь-яких заходів.
4. Переживання травми (реакція) супроводжується спробами намагання уникнути травматичних переживань та емоцій.
5. Відчуття неможливості контролювати свої емоції. Відторгнення свідомістю своїх емоцій. Це виступає як захисний механізм. У силу того, що

емоції не контролюються, відкидаються, але продовжують існувати, вони продовжують жити своїм життям – поза контролем свідомості, не розвиваються, тому відбувається емоційна фіксація на травмі.

6. Переживання ситуацій, подібних до травматичних за реакцією за типом «все або нічого» (максимальні переживання, пік емоційного і вегетативного реагування), або вираження емоційного пригнічення – емоції ніби не помічаються, приховуються.

Травматичний досвід стає у житті для людини провідним. Це одна з провідних особливостей ПТСР [27]. Травматичні ситуації включають душевний біль. Щоб забути страх, позбутися його, людина намагається себе завантажити роботою.

Іншими словами – «згоріти на роботі». Це ще один так званий несвідомий захисний механізм, який спрацьовує у постстресових станах. Або візьмемо інший варіант - за рахунок нових страхів забути старі, тоді людина шукає діяльність, яка максимально пов'язана з ризиком для життя.

ПТСР розвивається в людей, які пережили неординарну, загрозливу для життя чи гідності ситуацію: ветерани війни; цивільні, які перебувають у зоні бойових дій; жертви сексуального чи/та фізичного насильства; полонені та жертви катування; жертви торгівлі людьми, сексуального рабства; жертви чи свідки постійного домашнього насильства; жертви булінгу, в тому числі у школі; діти, що зазнають неглекту (ними не займаються, навіть не годують, занапащені батьками діти), фізичного та сексуального насильства; свідки терактів; люди, які перебували в зоні стихійного лиха; жінки, які пережили травматичні пологи і зазнали жорстокого ставлення медичного персоналу [27].

При ПТСР спостерігаються різні симптоми: уникнення, гіперзбудженість (проблеми зі сном, може виявлятися у ризиковій поведінці, відчутті непереможності), перепроживання, проблеми з пам'яттю й емоційною сферою (наприклад, відчуття обрізаності власного життя, ізоляваності від людей) [27]. Із часом симптоми ПТСР мають тенденцію посилюватись. ПТСР діагностують, якщо сила симптомів наростає, заважає нормальному функціонуванню людини,

та коли їхня тривалість перевищує місяць від травматичної події. ПТСР супроводжують часті повторювані спогади про травматичні події, флеш-беки; відчуття нереальності події, так наче подія трапилась не з потерпілим; високий рівень гнівливості, підвищена чутливість до стресових ситуацій, психопатологічні переживання нових стресів, уникнення або втрата лінійності подій у пам'яті, випадіння важливих компонентів травматичної події, підвищена пильність, яка зберігається упродовж місяця і довше після психотравми.

Життя людини з ПТСР протікає в повній бойовій готовності. Така людина миттю займається, дратується, тривожиться і переймається думками про власну безпеку [27]. Тривожність може проявлятися в порушеннях сну, уважності чи мати фізичне відображення: закрепи, нетравлення, гіпертонус м'язів чи тахікардія.

Особистість із ПТСР уникає згадок про травму, не бажає говорити про подію чи бути поруч із людьми, які про неї нагадують. Їй притаманна емоційна порожнеча, відсторонення від близьких і втрата інтересу до колись улюблених речей.

Останнє дуже нагадує ознаки депресивного розладу. При ПТСР можливі панічні атаки: відчуття сильного страху, поверхнєве дихання, запаморочення, нудота, прискорене серцебиття, хронічний біль, головні болі, діарея, відчуття стиснення і печії за грудиною, судом, біль у попереку. Крім цього, люди із ПТСР втрачають довіру до людей і переконані, що світ небезпечний [27]. Такий стан супроводжується постійними негараздами в буденному житті: проблемами з роботою чи її пошуком, у школі чи у стосунках, віддаленням від партнера чи партнерки.

Можуть виникати і суїцидальні думки. У такому випадку негайно слід звернутися за психологічною підтримкою. Особистості з ПТСР часто зловживають алкоголем, сигаретами та наркотиками.

Характерною ознакою ПТСР є притуплення емоцій [27]. Буває, що людина повністю або частково втрачає здатність до емоційних проявів. Їй важко

встановлювати близькі та дружні зв'язки з оточуючими, недоступні радість, любов, творчий підйом, грайливість і спонтанність.

Ще один прояв ПТСР – почуття провини через те, що вижив у важких випробуваннях, які коштували життя іншим, яке нерідко притаманне тим, хто страждає від «емоційної глухоти» (нездатності пережити радість, любов, співчуття тощо) з часу травмуючих подій [27]. Багато жертв ПТСР готові на що завгодно, аби тільки уникнути нагадування про трагедію, про загибель товаришів [27].

Нічні жахіття, спалахи гніву, непрошені спогади і почуття розпачу – саме ці симптоми несуть найсерйознішу загрозу для більшості постраждалих. Загальна риса, яка пов'язує всі ці психічні явища – присутність у людини болісного почуття, що вона нічого не може з собою вдіяти, що її власні переживання і вчинки цілком непадвладні їй. Щоб знайти твердий ґрунт під ногами і контроль над собою, вихідним моментом має стати відновлення рівноваги.

У всі епохи колишнім бійцям снилася війна. Якщо важкий сон про війну виникає під час стресу чи хвороби, це в цілому нормально і особливо турбувати не повинно. Але якщо тривожні сновидіння повторюються часто, якщо в серії снів простежується одна і та ж фабула, яка лякає, це доводить людину до цілком безпорадного стану. Той, чий сновидіння сповнені страху, ненависті, тривоги, навіть не може як слід виспатися. Недовгий або неглибокий сон призводить до фізичного і психічного виснаження і породжує дратівливість, швидку стомлюваність, розлади пам'яті, нездатність зосередитися, депресію. Тим, хто не хоче нічого приймати, допоможе фізичне навантаження, релаксація, аутотренінг і спокійна обстановка де-небудь ближче до природи. Відновлення нормального сну – основне завдання. Для підтримки природної рівноваги організму спати не менш важливо, ніж їсти, пити і дихати [30].

Дуже важко з власної волі зосередитися на неприємних подіях, які довелося пережити; багато людей віддають перевагу ніколи не згадувати про них. Але уві сні, коли психіка непадвладна нашому вольовому контролю, людина

змушена якимось чином звернути увагу на власну внутрішню війну. Прокинувшись від жахливого сну, ми прагнемо якомога швидше забути його утримання і повністю переключитися на щось інше [30].

Величезний вплив на спосіб життя більшості людей чинить батьківський будинок – мати, батько та інші дорослі, які оточували нас на самому початку нашого існування. Вразливій дитині властиво копіювати вчинки, способи вираження думок і почуттів, які вона спостерігає у батьків. Це називається інстинктом наслідування: ми вчимося жити, наслідуючи приклад дорослих, особливо тих, кого любимо і поважаємо. У дитинстві ми прагнемо завоювати схвалення батьків тим, що поводимося і думаємо так, як вони того хочуть; або навпаки, відкидаємо їх цінності й щосили намагаємося не бути такими, як вони хочуть. І в тому, і в іншому випадку вірним є одне: спосіб життя батьків, їх взаємини з навколишнім світом сильно на нас впливають; при цьому найбільша частина засвоєного нами впливу переходить у підсвідомість. Ця підсвідома програма, закладена в нас сім'єю, діє впродовж усього нашого життя. «Спадщина предків» формує наші життєві цілі й прийняті нами рішення, а також визначає нашу здатність відчувати душевний спокій. Воно надає потужний і прихований вплив на наші підсвідомі переконання (те, у що ми віримо, самі того не усвідомлюючи) [30].

Якщо, наприклад, у сім'ї батьків висловлювати свої почуття було не прийнято і вважалося ознакою слабкості, то людина з раннього дитинства навчилася придушувати свої емоційні прояви. Якщо згодом їй доведеться пережити травмуючі події, то вона намагатиметься мовчати і справлятися зі своїми почуттями наодинці, не ділячись ними ні з ким. Цілком імовірно, що така людина успадкувала від батьків переконання, нібито почуття страху, болю, провини чи гніву показують її слабкість і взагалі неповноцінність, що змушує її бути потайною [30].

Р. Регейни написав у 1986 р. есе під назвою «Образ мого батька», в якому чітко змалював потенційну небезпеку «прихованої спадщини» [25]. Ось цитата з книжки: «Любов, ласка і турбота старших допомагають дитині утримувати страх

у певних межах. Але якщо батьки пред'являють дуже високі вимоги, страх посилюється, наростає, поступово опановуючи душею дитини і спотворюючи її. Часто це призводить до усвідомлення своєї безпорадності. Кожному доводилося зустрічати таких людей – у них перелякані поранені душі» [25].

Отже, ПТСР – це відтермінована, довготривала і або продовжена у часі реакція на виключно сильну травматичну подію (години, декілька днів), що загрожує психологічній і фізичній цілісності людини. Тобто пов'язане із загрозою для життя, загрозою сильної фізичної шкоди як для свого, так і для інших життів (ПТСР може розвиватися як у жертви, так і у свідків) – природними і техногенними катастрофами, бойовими діями, посяганнями. ПТСР можуть розвиватися і як реакція на різку зміну соціального статусу і становища (втрата роботи, майна, втрата близької людини – як смерть, так і стосунки).

Таким чином, надзвичайні (екстремальні) ситуації характеризуються, насамперед, надсильним впливом на психіку людини, що викликає в неї травматичний стрес.

1.4. Механізми втілення травми пережиття в малій прозі

Мала проза може використовувати різні механізми втілення травми пережиття війни. Ось деякі з них [13]:

1. Реалістичне зображення подій: Автор використовує деталізований опис воєнних дій, щоб передати реалістичну картину травматичних подій. Це включає детальне зображення бойових сцен, страху, болю, втрати та інших емоційних аспектів військового конфлікту.
2. Використання символів та метафор: Автор використовує символічні образи або метафори, щоб передати травму та її наслідки. Наприклад, образи розбитого скла, пекельного вогню або закованості можуть символізувати руйнування, тернисту природу війни та психологічну тяготу, яку досвідчують постраждалі.
3. Флешбеки та спогади: Автор використовує флешбеки або спогади героїв, щоб показати їхнє пережиття травматичних подій. Це дозволяє

зануритися в психологічний світ героїв, відтворити їхні емоції та проблеми, пов'язані зі стражданням війни.

4. Внутрішній монолог: В малій прозі автори використовують внутрішній монолог героя, щоб відобразити його внутрішній конфлікт, страхи, посттравматичний стрес та інші емоційні реакції на війну. Це дає можливість поглибитися в психологію героя та зрозуміти його внутрішній світ.
5. Використання сюжетних поворотів: Автор включає неочікувані повороти подій, що відображають непередбачувані наслідки травми війни. Це може створити напруження, розширити розуміння того, як травма впливає на героїв та суспільство.
6. Використання внутрішнього конфлікту: Автор відображує внутрішній конфлікт героя, який стикається з парадоксальними емоціями та внутрішніми протиріччями, пов'язаними з травмою. Це допомагає показати внутрішню боротьбу та складність процесу одужання.
7. Символіка простору та оточення: Автор використовує описи оточення та простору, щоб передати настрій травми переживання війни. Наприклад, вуличні сцени зруйнованих будівель або пустеля можуть відображати втрату, безнадію та відчуження.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Розгляд сюжетних ліній персонажів, які пережили воєнні події і наслідки війни

Збірка оповідань «Безодня» — прозовий дебют Влада Сорда, знаного поета, письменника, ветерана російсько-української війни, дизайнера, співзасновника та художнього редактора видавництва «Дім Химер». Це вже третя видана книга в літературному доробку Влада (і друга, видана його рідним видавництвом), щоправда дві попередніх були збірками віршів: у 2016 році у видавництві Сергія Пантюка вийшла «Трансгрес(і)я».

Головний герой оповідання «Безодня» - Змій. У особі цього героя впізнаємо самого автора: «Мене звать Влад Срд, моє псевдо - «Змій». Ототожнюючи себе з твариною, автор відтворює образ особистості, яка пережила важкі травматичні події та війну. Опис персонажа підкреслює наявність психологічних травм, отриманих у результаті воєнних дій. Такі наслідки можуть впливати на здатність головного героя адаптуватись до мирного життя та повернутися у звичне середовище. Змій знову занурюється у світ комп'ютерних ігор, використовуючи їх як спосіб втечі від реальності. Такі дії вказують на його потребу у заспокоєнні або втому від навантаження емоційно важкими досвідами. Такий опис створює багатогранний образ персонажа, який демонструє як героїзм і відданість, так і вразливість.

Письменник удається до яскравої індивідуалізації образів. Автор постійно підкреслює індивідуальність кожного, зокрема описуючи зовнішність. Щоб деталізувати образи В. Сорда вказує вік персонажів. На нашу думку це сприяє співчутті читача в житті героїв, допомагає усвідомити долю кожного з них як долю близької людини. Інший персонаж збірки оповідань Влада Сорда є наймолодшим "кіборгом" і має ім'я Сергій Табала. У тексті також згадано його псевдонім – Север. Север – командир і один з небагатьох найкращих друзів головного героя, з яким останній підтримує постійний зв'язок. Такий опис персонажа вказує на його активну участь у воєнних діях і на його важливу роль у командній структурі. Персонаж створює образ молодого воїна, що знаходиться

в центрі воєнних подій. Через цей образ автор передає емоції, досвід та зв'язки, які виникають у молодих військових під час воєнних подій.

Персонаж Микола, відомий також як Кіт, є досвідченим та сміливим добровольцем з Броварів. Він є механіком-водієм БМП (бойова машина піхоти) і відомий своєю сміливістю та вмінням запивати "по-чорному".

У тексті згадано, що Микола отримав серйозне поранення голови у 2014 році, коли його БТР наїхав на міну. Це поранення сталося під час виконання важливого бойового завдання, в результаті чого один з членів екіпажу загинув, а сам Микола чудом вижив. Медики встановили титанову пластину для закриття пробоїни в черепі. Збирали щелепу, наче деталі LEGO. Натомість Микола доволі швидко зіп'явся на ноги, вперто дослужив свою мобілізацію, трохи менше року перепочив, допомагаючи батькам, а згодом пішов на контракт, аби знову потрапити на Бутівку та боронити країну.

Такий опис персонажа наголошує на його сміливості, мужності та волі до боротьби. Він проявив неймовірну стійкість і відновився після серйозного поранення, продовжуючи службу в армії. Характеристика Миколи як досвідченого та відданого бійця підкреслює його важливу роль у захисті країни. Цей персонаж викликає враження сильної особистості, яка не здається перед негараздами і завжди готова захищати свою країну. Його виживання та відновлення після важкого поранення є символом волі та відданості принципам, які він втілює.

Усі образи військових змальовані з властивими для них індивідуальними психологічними рисами, що є однією з характерних особливостей реалістичного методу. Ці персонажі втілюють різні аспекти досвіду та емоцій. Індивідуальні характеристики героїв роблять їх реалістичними та автентичними, а це відповідає характеру реалістичного методу, що зосереджується на детальному відображенні реальності та психологічних аспектів персонажів.

Намагаючись художньо осмислити проблему війни, В. Сорд відтворює цілий ряд психологічних станів людей перед різними, часто екстремальними

ситуаціями, що є характерним для малої прози. Він не відмежовує особистість від соціальних детермінантів, що обумовлюють її поведінку та внутрішній стан.

Зокрема, автор відображає такі психологічні стани:

голод «... за вікном купка нащадків КДБістів свято вірила, що тримає Андрія в облозі, й що він от-от помре від голоду чи спраги» [34];

страх «Усі чомусь дивилися на Севера — вичікували, тамували страх, плекали щойно нафантазовану крихку надію. [34], «Галава від страху впустив телефона і тепер намагався наосліп намацати свій РПК» [34], «Відповіді Василя я не розчув — моторошні крики й брязкіт посилися. Все частіше лунали постріли. Я боявся водночас і того, що мій вагон поволі наближався до найвузшого проміжку, і того, що не втримаюсь [34];

злість «Думає думку в дурну макітру і відчуває безсилу злість...» [34], «він примудрявся водночас криво посміхатися та скреготіти зубами, до болю стискаючи цівку автомата, аж доки пальці не позатерпали» [34], «Зціпивши зуби, терпів цю штучно створену мінометами турбулентність й заспокоював юного друга, як міг — поклавши руку на плече Івана й стискаючи його щосили» [34];

тривога: «Десь дуже глибоко всередині нього тугими холодними кільцями звилася незрозуміла, чи то пак — радше, непрофесійна тривога. Подумки відчуваючи, слідчий боязко уникав її, щосили відтягуючи момент доторку» [34]. «Знову потужний вибух! Гітари пронизливо заревли разом із голосом, сповненим переконливої тривоги та первісної люті водночас» [34].

ненависть: «Ненавіжу. Просто ненавіжу. Колись війна закінчиться, мене якось попаяє, і я начну їх по-тихому вбивати» [34], «Поряд зі сміттевою ямою Микола жбурнув Саху на землю й, не дозволяючи оговтатись, з ненавистю копнув носом масивного берця в живіт. Нагнувся, схопив Саху за горло, поставив на ноги, тримаючи у вільній руці автомат» [34], «Коли з будівлі позаду рівно о восьмій винесли труну — Змій з ненавистю пожбурих ціпок собі під ноги й став попереду, приймаючи її на плече пошматованої спини» [34]

Смуток: *«—Я був одружений, до речі, — сумно всміхнувся Сімба. У відповідь пільма ледь ворухнулася» [34].*

Спокій: *«»Дядько» мовби випромінював спокій, як уранові шахти випромінюють радіацію, та завжди зважено й повільно говорив» [34], «—Все добре. Вам час їхати, панове. Щасливої дороги, — абсолютно спокійно мовив чоловік у чорному костюмі й чорною праскою замість голови».*

Цікавими є роздуми персонажів щодо релігії та Бога, що підсилює антимілітарну ідею. Це роздуми про те, як Бог може дозволити таке звірство і хто винний у цьому? Чи є поганими люди, які змушені воювати? Чи є насправді ворогом той, у кого стріляєш: *«Але не дай Бог так більше впиватися. Не дай Бог!», «Не молюсь — бо в бога, гріш- ний, не вірю» [34].*

Пережиті впродовж війни трагічні події спричиняють психічні розлади, постійне почуття страху. Тому однією з ознак психотравми є втрата сну, що супроводжується постійним передчуттям загрози:

«Цієї ночі Іван з Інженером не грали в карти — вони причаїлися за підсиленим удень бруствером і терпляче чекали, не даючи дрімоті по черзі здолати одне одного».

Втрата сну є ознакою психотравми, яка стосується головних героїв оповідання. Трагічні події, які вони пережили впродовж війни, призвели до психологічних розладів та постійного почуття страху. Відсутність сну може бути результатом постійних кошмарів, тривожних думок та стану готовності до небезпеки.

Втрата сну супроводжується постійним передчуттям загрози. Герої приховуються та спостерігають, не дозволяючи один одному заснути через постійну тривогу перед можливими небезпеками. Свист, розриви та вибухи, що звучать уночі, підсилюють це почуття загрози та безпеки. Втрату сну в оповіданні "Безодня" використано як психологічний наслідок воєнного конфлікту: передає постійний страх, тривогу та передчуття небезпеки, які впливають на емоційний стан героїв.

У тексті збірки оповідань «Безодня» репрезентовано різні моделі психотравми, пов'язані з воєнними подіями. Носіями індивідуальної травми є самі воїни, котрі постійно перебувають у «граничній ситуації», яка за К. Ясперсом, інтерпретується як період кардинальних потрясінь, коли людина, постаючи перед обличчям смерті, осмислює сенс буття.

«Все ж один не витримав. Стояв, підпираючи стіну та переминаючись з ноги на ногу, а потім кинувся до сумчанина, схопив його за комір горки й витріщився шаленими від страху очима Северу в лице:

— Я хочу жити! В мене сім'я, діти... Хочу жити, пожалуста! Діти в мене, пойми!»

У цьому уривку з оповідання "Безодня" використано образність та емоційну інтенсивність для передачі страху, безнадійності та бажання залишитися живим. Ось кілька аспектів, які можна виділити:

1. Фізичні дії та рухи: Персонаж, який не витримує, стоїть, підпирає стіну і переминається з ноги на ногу. Ці дії допомагають передати його нервовий стан і нервозність. Коли він кидається до сумчанина і схоплює його за комір горки, це показує його відчай і змішані емоції.
2. Вирази обличчя: Витріщені очі та шалені очі персонажа вказують на його виснаженість та страх. Це створює враження, що він перебуває в емоційному стані, готовому до прориву.
3. Емоційне звернення: Використання фрази: «Я хочу жити!» підсилює враження безнадійності та смутку персонажа. Це викликає співчуття та показує його мотивацію залишитися живим заради сім'ї та дітей.

Цей уривок передає сильні емоції та відчуття персонажа, а також його внутрішній конфлікт. Використані образність та емоційна інтенсивність допомагають поглибити сприйняття переживань персонажа та передати читачеві його стан безнадії та бажання залишитися живим заради родини.

Передчуття смерті впливає на психофізичний стан бійців, у яких під час бою суглоби вискакують зі своїх місць і кришаться зуби [34]. Усе це

доповнюється описом боротьби воїнів зі стресовою ситуацією, тобто солдати намагаються максимально зменшити ефект травматизації:

«Щоб віра моя — була гранітом. Щоб зросла завзяття міць!» — зривали горлянки воїни, повторюючи свою священну молитву щоранку з притиснутим до грудей кулаком [34].

«Та він норм чувак, просто трохи боягуз. Ми йому пообіцяли, що вернемось скоро і живі. То він зараз там сидить у бліндажі за тим амерським компом у броніку і трьох касках і молиться по-харківськи, аби не начався обстріл» [34].

Зауважимо, що ліричний герой із жахом зіштовхується зі страхом перед невідомим майбутнім та безсмертям. Головний герой відчуває дискомфорт перед ідеєю «безсмертного» та «вічного» майбутнього, яке приваблює багатьох його товаришів.

Травматичні спогади, що за теорією Б. Утла зберігаються в зоні активної пам'яті, природно стимулюють процеси повторення спогадів. Травматичні спогади, на думку науковця, кодуються у вигляді яскравих образів і почуттів. Ці спогади на рівні асоціативних зіставлень із сучасністю викликали у ліричного героя емоційні переживання, що вплинули на його психічний стан: *«... коли я згадую всьо цево, то забуваю, що від сидіння в проїмі одкритих тяжких дверей «бе ем пе», набитої вуццент мінами, снарядами-бомбами, тротілами і всякими детонаторами, моя срака дуже змерзла та затерпла». «Згадую запах крові, який кацапи приносили в моє життя, відколи себе пам'ятаю» [34].*

Постійне відчуття небезпеки посилює негативні психічні процеси, що призводить до травматичних наслідків, бо після подій, пережитих на полі бою, людина стає іншою. Становлення «іншого» відбувається у процесі воєнних подій, що зображені у тексті за допомогою натуралістичних картин:

«Першу таку міну Ваха отримав собі під ноги. Його розірвало миттєво, розбризкавши кров, тіло, шкіру, кістки й волосся, мов аерозоль, по зупинці, по бетонних плитах, на мішках, уздовж асфальтованої траси, на обличчя Мамая й Інженера. Перш ніж обидва усвідомили, що саме сталося, ще кілька мін упали в

поле, ближче до села, а тоді — все притинилося, ворожа музика війни стихла» [34].

У цьому уривку передано напруженість, біль та насильство, пов'язані з воєнним конфліктом. Персонажі на полі бою і активно ведуть вогонь. Це створює враження постійної бойової готовності та небезпеки, яка оточує їх. Заряджання нових магазинів є сигналом посиленої активності та готовності до боротьби. Згадка про мозолі, що стиралися до крові, підкреслює напружену фізичну працездатність та відданість персонажів своїй меті. Опис розтікання крові створює образ насильницької смертельної сили, яка присутня в конфлікті. Поведінка Сєвера, який продовжує відстрілюватися, додає елемент незвичайності та навіть манії в обстановці воєнного стресу. Це створює враження перетворення персонажа під впливом екстремальних обставин.

Цей уривок передає ситуацію на війні, де насильство та напруженість переймають кожного персонажа. Опис фізичних дій та емоційних реакцій допомагає створити образ насильницького конфлікту та підкреслити небезпеку, з якою стикаються персонажі.

2.2. Виявлення основних мотивів та символів, пов'язаних з травмою пережиття

Зауважимо, що попри те, що творча манера автора була далекою від символізму, В. Сорд із метою глибшої психологізації персонажів активно використовує алегорії та окремі засоби символізму. Автор персоніфікує певні абстрактні поняття: емоції, стани природи тощо.

«Розтягнувшись мало не на п'ятсот метрів, наша Шахта рясніє порепаними будівлями й надбудовами, мов галявина грибами після дощу. В самому центрі — височіє копер, що став народним символом Шахти та її захисників, і надшахтна прибудова. Обидві споруди погризені снарядами й іржею так, що нині схожі на довжелезні руді скелети динозаврів» [34].

Шахта є основним символом оповідання, яка зображує важкі умови, страждання та руйнування, пов'язані з війною. Вона стає метафорою безодні, в яку потрапили герої. Розтягнуті будівлі та погризені снарядами структури символізують руйнування та зруйноване життя. Копер, що височіє в самому центрі Шахти, стає народним символом і показником сили, волі та спротиву персонажів. Він втілює боротьбу за виживання та гордість за свою землю. Погрижена снарядами та іржею надшахтна прибудова символізує зруйновані сподівання та мрії персонажів. Вона відображає втрату, руйнування і неповноцінність.

Символи в оповіданні "Безодня" допомагають створити образну та виразну атмосферу, додавши глибину та емоційну насиченість до повісті. Вони підкреслюють тему війни, страждання та опору, а також показують наслідки конфлікту на місцеве оточення та людську психологію.

Збірка оповідань «Безодня» побудована на фаталістичному лейтмотиві. На думку М. Павлишина, текст «Безодні» «...своєю важкістю «хоче» досягнути глибини правди життя – зобразити його чесно, без упрощень і штучних раціоналізацій. Текст прагне викликати патос безсилості людини перед долею...» [34]. Так, найголовніша «безодня» збірки – це моральна та духовна катастрофа нечутливого часу. Це – «безодня» людської душі, яка може бути сприйнята як

метафора безмежності страждань, темряви та безвихідності, яка переслідує персонажів. Це втілення війни, яка викликає страх, жах та безпорадність. "Безодня" символізує глибину душі, моральну та духовну катастрофу безжального часу.

"Безодня" є головним символом оповідання, вона представляє собою небезпечну, безоднювату та містичну область. Цей символ підкреслює страждання, скрутність та безнадійність, які переживають герої внаслідок війни. "Безодня" може також символізувати постійну загрозу та небезпеку, яка оточує персонажів, які намагаються вижити в нелюдських умовах.

Г. Сковорода називав «безоднею» глибину серця. Ця символічна безодня не є тільки джерелом усього злого, бо глибина душі подвійна: зла та добра, темна та світла; темна – підсвідома, а світла – надсвідома.

Загалом в оповіданнях В. Сорода смерть позначена уже в назві твору: безодня – символ загальнонаціональної смерті. З метафізичного погляду, смерть відкриває двері в інше буття, де немає старості і смерті. Це місце вічної зустрічі: «...вже скоро зійдемося...там упізнаємо один одного, там всі молоді» [34]. У потойбіччі, згідно з народними уявленнями про вічне життя, знімаються всі проблеми, болі, плачі, втрати та поневір'яння, там можна знову пізнати втрачені щасливі миті, якими було сповнено дитинство та юність. Тому живі прагнуть, щоб покійник не став ворогом живих і не бажав забрати живого як свого попутника в країну смерті.

Чорний бог є символом містики та загадковості. Він пов'язаний зі світом "Безодні" і виступає як владар цього темного та небезпечного місця. Чорний бог може відображати непередбачуваність та невпорядкованість війни, а також впливати на психологію персонажів, створюючи в них страх і безпорадність перед ним. А війна не добирає слів та не шкодує куль, війна триває, як і кожна з цих історій, що, проростаючи з реальності, набувають химерних метафізичних сенсів у подібі Чорного Бога й первісного жаху, який завжди чатує на нас поза межами часу й простору.

"Чорний Бог" втілює силу війни, насилля та смерть, які завжди присутні в житті персонажів, особливо тих, хто пережив воєнні події. Символ "Чорний Бог" також відображає безжальність природи та жорстокість людського існування. Він символізує темну силу, що перевершує і контролює життя людей, незалежно від їхніх зусиль чи бажань. Загалом символ "Чорний Бог" в оповіданнях "Безодня" підкреслює трагічність воєнного досвіду та безнадійність, яку переживають персонажі. Він є втіленням темних сил і відображає складність та безжальність світу, де вони живуть.

«Пройтися краєм Безодні це так, ніби зіграти в карти з Чорним Богом. На бажання... так, ніби отямитися в країні, якої ти більше не впізнаєш. ...так, ніби доторкнутися до шрамів, залишених війною. Якщо, звісно, вони видимі. ...так, ніби вчора. А може й завтра. Хтозна»

Ці символи додають оповіданню глибину, містику та емоційну насиченість. Вони створюють атмосферу загрозливості та таємничості, а також виражають стан безнадії та втрати, що сприймають персонажі. Символіка "безодні" та "чорного бога" розширює тематику війни і показує її негативний вплив на людську душу та навколишнє середовище.

2.3. Дослідження мовних прийомів, які використано для передачі емоційного стану персонажів, які пережили війну

Збірка оповідань В. Сорда «Безодня» – це незаангажована окопна правда, оскільки сам автор є безпосереднім учасником воєнних дій. Такі оповідання засвідчують реальні події, є еkleктичними за жанровою формою, але єдиними за темою, змістом, пафосом, формою наративу, світоглядом автора. У збірці «Безодня» В. Сорда відображає весь масштаб впливу досвіду війни на травмовану українську державу і націю.

У сучасній антропоцентричній моделі вивчення мови набуває актуальності проблема передачі емоцій за допомогою мови у малій прозі. Емотивність, що традиційно розглядається як одна з ключових характеристик художнього тексту, виявляє людську психофізіологічну оцінну реакцію на об'єктивну дійсність, проявляючись у різних емоціях. Важливе місце в художніх творах часто відводиться відображенню емоцій.

К. Ізард, американський психолог, ідентифікує 10 базових емоцій, таких як гнів, презирство, відраза, горе-страждання, страх, провина, інтерес, радість, сором і подив. За його твердженням, всі інші емоції є похідними або складовими цих базових емоцій. Мовознавець В. Сліпецька зазначає, що емоції мають індивідуальний характер і є відображенням особистого стилю мислення та мовлення людини [33, с. 25].

Дослідники окремо виокремлюють два аспекти: називання емоцій та мовне вираження емоцій. Засоби називання емоцій не завжди обмежуються емотивною лексикою. Щодо мовного вираження емоцій у оповіді, це може бути виражене через пряму мову персонажів або авторський опис просодії, міміки, жестів та просторової організації персонажів, що демонструють певні емоційні стани. Загалом, на мовному рівні емоційний стан може бути "названий, описаний або виражений", як зазначає Н. Киселюк [14, с. 8]. В. Шаховський виділяє емотиви (мовні одиниці з емоційним значенням у семантичній структурі), асоціативи-емотиви (слова, які містять ідею емоцій) та параемотиви (слова, що не прямо виражають емоції) [8, с. 72–74]. Невербальне вираження емоцій передається

переважно через емоційні реакції, такі як кінеми (зміни положення тіла та вираз обличчя людини), фонація (процес мовного висловлювання) та психофізіологічні симптоми [1, с. 453-455]. З іншого боку, С. Черкашин, який вивчає емотивність на когнітивно-прагматичному рівні, вважає, що емотивність виявляється в "змісті різних мовних одиниць та мовленнєвих актів у вигляді спеціалізованих семантичних компонентів". Індивідуальні емоційні переживання формують досвід, який дозволяє їх сприймати та розуміти [39].

Отже, дослідження емоційного виразу в мові включають аналіз базових емоцій, їх назву та мовне вираження. Засоби назви емоцій можуть виходити за межі емотивної лексики, а мовне вираження емоцій може бути втілене через пряму мову персонажів або описувати їх просодію, міміку, жестикуляцію та проксеміку. Враховуючи різні підходи до емотивності, також виявляється, що емотивність необхідно розглядати з когнітивно-прагматичного ракурсу, де емоції впливають на зміст мовленнєвих одиниць та актів, спеціалізують їхню семантику та роблять їх доступними для сприйняття [39].

Таким чином, дослідження мовних прийомів, що використовуються для передачі емоційного стану персонажів, включають аналіз базових емоцій, їх назву та мовне вираження, використання емотивної лексики та невербальних засобів, які передають емоційні стани.

Варто зазначити, що у літературних творах письменники часто вдаються до різних прийомів для передачі емоцій. В оповіданнях, які були проаналізовані, письменники частіше використовують описові деталі, зокрема зміни в міміці та інших фізичних проявах людини, щоб експлікувати її емоційний стан. В оповіданнях В. Сорда особлива увага приділяється очам та погляду людини, які найчастіше використовуються для вираження емоцій персонажа. Він використовує як пряме називання емоцій, що передаються через погляд, так і характерні мімічні зміни очей, які є специфічними для певних емоцій. Таким чином, емоційний стан може бути переданий за допомогою опису виразу очей за допомогою епітетів-похідних, які відображають назви конкретних емоцій.

«Юхим похолов. Він же бачив на власні очі цього високого худючого хлопця. Вчора? Сьогодні?» [34], «Прапорщик мовчки сховав лице у долонях і слухав власне дихання, доки не почали боліти очі» [34], «... пильні очі вартового продивилися в неонових тонах чорно-білу місцевість на предмет щонайменшого ворожого тепла» [34], «І глибокі чорні очі, наче мазут з-під БМП» [34], «Його знудило, щойно розплющив очі: «штурмовик», котрий смертельно любив мед, дивився на слідчого мертвими очима» [34], «Розплющити очі Змій навіть не намагався — під повіками наче хтось щедро всипав товченого скла, а потім залив її липким парафіном» [34], «Та хлопчаків тягнуло дивитися не на її вузькі красиві долоні зі слідами крейди чи темні очі з хитринкою» [34], «Варто було Ліні згадати скупі батькові оповідки про війну на Донбасі — на очі наверталися непрохані сльози» [34]

Такий прийом передачі емоційного стану за допомогою очей часто доповнюється зміною їх виразу, описом характерного способу дивитися: *«Щойно Інженер закінчив і його погляд став осмисленим, він ураз відчув на собі погляд Івана, повернув голову й нашттовхнувся на круглі від мовчазного здивування очі побратима» [34], «Комбат, своєю чергою, саме шукав невдоволеним поглядом ротного» [34], «Розвідники, родом із села на Закарпатті, обмінялися вельми красномовними поглядами між собою» [34], «Змій прикипів поглядом до лискучого вічка об'єктиву, намагаючись не зустрічатися очима з репортеркою» [34], «У відповідь Север піднявся, в очах промайнули якісь темні брижі й погляд став крижаним» [34], «Дядько, розпластавшись на колодах та мішках і незмигним поглядом вдивляючись у засніжене поле, що розкинулось попереду» [34], «Його погляд прикипів до затягнутого ковдрою входу, і чоловік провадив далі суто на «автопілоті» [34], «Але він також посміювався з усіма, незважаючи на те, що його ліве око з кожним рухом нервово сіпалося» [34]. Експресивність у таких випадках передається за допомогою емотивної та оцінної лексики, часто у формі образних порівнянь.*

В. Сорд для більш експресивної й точної передачі емоційного стану використовує номінації частин людського ока, наприклад: *«На ранок повіки*

Миколи могли б посперечатись у вазі з музейними прасками часів батька Махна» [34], А там, варто заплющити очі, як зі слів виростають картини, фрази і голоси, прориваючись крізь темряву повік [34], «Натомість Тарасу ледве вдалося проковтнути згусток у горлі й натягнути на помережене зморшками смагляве лице силувану посмішку» [34] Як бачимо, емотивність в таких випадках досягається за допомогою деталізації, образно-емоційних епітетів та інших тропів, а також завдяки описові вегетативних проявів певних емоцій, які впізнаються читачем як ознаки того чи іншого емоційного стану.

Частотною у В. Сорда є експлікація емоційного стану персонажа через опис його обличчя: *«Якщо чесно, наші воїни схожі на бомжів з натхненними обличчями» [34], «— Чого витріщився? Мо' сепар, га?! — обличчя в дідугана, одягнутого в засмальцьований волонтерський кожух, спочатку палає гнівом, а за мить — уже сяє золотозубою посмішкою» [34], «А потім, наче за командою, усі вони водномить почали несамовито кричати, роздираючи власні обличчя брудними нігтями» [34], «Спершу мовчали, погладжуючи пропахлу боєм зброю, — тільки на вимащених кіптявою обличчях часом розквітали сніжно-білі, аж неприродні, усмішки» [34], «Тріумфальний вищир не сходив з його обличчя — він завжди насолоджувався, коли глумливо змушував виконувати когось небажане завдання, а потім це давало неабиякий результат» [34].* У таких випадках основним засобом увиразнення, крім номінацій емоцій, є персоніфікація цих емоцій або обличчя персонажа.

Крім очей, емоції, які переживають персонажі, в оповіданнях В. Сорда можуть експлікуватися через інші частини обличчя, як-от: щоки: *«Кричав, бо шия, підборіддя й ліва щока стали суцільною раною, наче шкіру просто взяли й грубо зірвали» [34], губи, рот: «Облизує пересохлим неслухняним язиком губи, зазирає донизу» [34], ніс, ніздрі: «Змій у відповідь задоволено вишкірився, тицяючи побратиму під ніс середнього пальця» [34], «Старший штурмової групи відокремився від решти бійців й упритул підійшов до слідчих, випускаючи крізь ніздрі з кожним подихом хмарки пари» [34].*

Лексика збірки оповідань «Безодня» емоційна, насичена художніми тропами, вульгаризмами та ненормативною лексикою. Як і прийом калейдоскопу, вона виконує функцію нагнітання емоцій, зокрема створює песимістичні настрої.

Окремої уваги заслуговує експлікація емоційного стану персонажа за допомогою опису його посмішки. В. Сорд використовує посмішку для опису різних, часто діаметрально протилежних емоцій: від радості до страху й презирства. Найчастіше експлікація емоційного стану здійснюється завдяки епітетам-емотивам, які прямо вказують на емоційний стан або комплекс емоційних станів, які виражаються посмішкою: *«Пам'яло братішку знатна, но он на ходу в натуре бесмертний, — посмішка вже не сходила з чорного від кіптяви лиця»* [34].

Як відомо, посмішка зазвичай є експлікатором емоційного стану радості та його похідних: щастя, веселощів, приязні. В. Сорд же переважно використовує її для опису негативних емоційних станів. Такий прийом базується на асоціативному контрасті, який виникає у свідомості читача на основі його знань про позамовну дійсність. Тому експресія таких описів підсилюється, особливо тих, де стрижневим компонентом виступає дієслово «посміхатися»: *«Змій задоволено та заспокоєно посміхнувся собі в бороду»* [34], *«Знічено посміхалися одне одному, говорили мало й ні про що»* [34], *«Парубок криво посміхнувся, радісно видер із рук тушку тварини»* [34].

Опис кінетичних реакцій тіла для вираження емоційного стану персонажів В. Сорд використовує рідше, ніж описи міміки. Переважно автор так змальовує негативні емоційні реакції: страх, розпач, смуток та горе: *«... голос хлопця з посту «Мазепа» крізь динамік Motorola'и відчутно тремтів, наче він промерз до кісток цієї літньої ночі, або не на жарт злякався»* [34], *«Роха, котрий саме проходив повз них із оберемком дрів, — здригнувся, вронивши кілька ковбиків. Здавалося — на мить зблід. — Коль, тут вчора вночі децю сталося. Микола миттєво напружився, відчувши щось недобре»* [34], *«Дід здригнувся — голос виявився знайомим. Повільно повернувся, вмерзаючи у стілець»* [34]

У наведених прикладах негативні емоційні стани експлікуються через опис реакції всього тіла, а саме через тремтіння, дрижання та відчуття холоду. Такі вегетативні реакції людського організму є виявами високої міри негативних емоційних станів. Найвища міра страху, відчаю може виражатися через заціпеніння, підвищений тонус м'язів. Таку вегетативну реакцію В. Сорд також фіксує у своєму оповіданні «Безодня» *«Коли панікер опинився на підлозі — із затиснутих в обіймах коліном, виючи крізь стиснуті зуби...»* [34].

В аналізованій збірці оповідань «Безодня» наявні й описи таких вегетативних проявів емоцій, як жестикуляція. Як правило, в оповіданні, такі прояви пов'язуються з вираженням бурхливих, переважно негативних емоцій: безнадії: *«Хлопець відмахнувся від посивілого вчителя, дістав мобільний: дзвонив Змій»* [34], *«Цієї миті Івану здалося, наче старий не просто розлякав набридливу комашню, а махнув долонею на невідконтрольне село, вкладаючи в той жест усю свою зневагу»* [34], *«— От гімно мале!.. — щойно Тарас замахнувся дати напарнику потиличника, як уметив краєм ока рух»* [34], злості, люті, роздратування, агресії: *«... кулак вільної руки дніпрянина з силою вривався у живіт чергового, той із хрипом зігнувся»* [34], *«Микола вдарив його міцним кулаком просто в лице — обірвав розмову»* [34], *«... просичав крізь зуби слідчий, ховаючи збитий мало не до крові кулак до кишені»* [34]. При цьому емоційний стан конкретизується за допомогою епітета-емотива, а лексема «кулак» уже в своїй лексичній дефініції містить емотивне значення агресії і сприймається читачем як її мовний маркер.

Для вираження емоційного стану використовує В. Сорд і характеристики просодії персонажів. Автор послуговується двома основними прийомами: характеристикою-персоніфікацією голосу, що фіксує його зміну *«Микола голосно та брудно лайнувся»* [34], *«Уперше напружує голос після надто тривалого мовчання, перекикуючи репортерів поруч»* [34], *«Север переможно волав, зриваючи голос»* [34], *«Піднявся, прицілився в темряву, що рухалася зовсім близько, загарчав й, зриваючи зв'язки, не своїм голосом заволав, стріляючи...»* [34], *«просичав раптово зірваним голосом Тарас»* [34].

Зрідка письменник передає емоційний стан, намагаючись описати внутрішні переживання персонажа без зовнішніх емоційних проявів. У таких описах емоційного стану стрижневим словом часто виступає «душа»: *«А все ж на душі було легко»* [34], *«— Не бери на душу гріха. Ти ж не він... Не бери. Я тебе прошу»* [34], *«У мене й досі стоїть у вухах той, майже людський, розпачливий писк істот, в яких я вклав серце та душу»* [34], *«... за чим узагалі лізти людині в душу, особливо якщо ризикуєш втратити руку, котрою лазиш?»* [34], *«Здається, цей азовець і справді дивовижно схожий на класичні картинні зображення еталонних Запорозців, і певним чином він воює на автоматизмі, механічно; як то кажуть, «без душі»* [34], *«Коли ж обставини склалися таким чином, що в радіусі десяти кілометрів ані душі з благословенним мобільником, — можна було легко з'їхати з глузду, слухаючи щебетання пташок чи малозмістовний лемент ворожих переговорів»* [34]

Як свідчить проведений аналіз, В. Сорд є дуже уважним до проявів людських емоцій та уважно й прискіпливо фіксує їх на сторінках свого оповідання. Найчастіше емоційні стани виражаються комплексом лексико-стилістичних засобів, які актуалізуються як мовним, так і позамовним контекстом (знаннями читача про психофізіологічні прояви тієї чи іншої емоції). Письменник експлікує емоційні стани, поєднуючи номінацію емоції з персоніфікацією, порівнянням, епітетом або рядом епітетів, приділяючи увагу деталям і використовуючи для вираження складного емоційного переживання опис мімічних, просодичних і кінетичних реакцій персонажа. Такий підхід не лише індивідуалізує мову оповідання, а й залучає читача до активного співпереживання героям, відбувається емоційне включення читача у текстову дійсність.

2.4. Вивчення образності та метафоричної системи, які допомагають передати травму та пережиття

Першопочатково метафора надала можливість виразити спільні риси між конкретним і абстрактним. Вже сам Арістотель у своїй "Поетиці" писав: "Метафора - це перенесення слова зі змінним значенням з роду в вид, з виду в рід, або з виду в вид, або в форму пропорції" [34]. Він також додав: "Особливо важливо бути вмілим у використанні метафор, оскільки це єдине, що неможливо навчитися від інших; ця здатність є ознакою таланту. Створення добрих метафор означає помічати подібності" [34]. Набагато пізніше римський оратор Ціцерон заявив: "Я називаю метафоричними ті слова, які, зважаючи на їхню подібність, переносяться з одного предмета на інший, або для динамічності мовлення, або через відсутність в мові відповідного поняття слова" [1, с. 217-218].

Сучасні дослідники літератури розуміють метафору по-різному, виокремлюючи її різні функції у художній формі. Наприклад, О. М. Фрейденберг стверджує, що всі метафори є образами, але з різними значеннями і специфікаціями. У поетичній метафорі значення можуть відрізнятися, хоча форма використаних значень однакова [11, с. 48].

Аналізування сфери ідей, естетичного потенціалу та соціальної функції твору в контексті духовного життя людства вимагає розкриття його структури, в якій метафори відіграють надзвичайно важливу роль. Метафора, як один з найдавніших засобів контекстуально-синонімічного вираження мовлення, є предметом уваги літературознавців. Поляков М. стверджує, що кожна заміна одного слова іншим, кожне ототожнення предмета, явища чи думки з іншим може розглядатися як метафора у найширшому розумінні літературного мислення [9, с. 31]. Крім того, метафора є поліфункціональною, оскільки вона сприяє конкретизації уявлень, виконує риторичні функції і символізує певні ідеї [9, с. 147].

«Пульсуюча тиша на одній неіснуючій ноті лежачими стискає його голову, витісняючи будь-які звуки з вух і затьмарюючи очі чорними плямами, аж поки крізь неї не прорвалося нав'язливе скрекотіння кулемета».

У даному уривку з тексту спостерігається використання метафор для передачі емоційних та сенсорних вражень персонажа. Перший рядок метафорично описує тишу, яка пульсує, що передає відчуття напруженості та очікування. Така тиша сприймається на одній неіснуючій ноті лещата, що викликає візуальне уявлення стиску та напруги.

У другому рядку метафора з використанням лещату продовжується, але вже з фокусом на звуки. Лещата стискають голову, витісняючи будь-які звуки з вух і затьмарюючи очі чорними плямами. Ця метафора передає враження внутрішнього насичення і фізичної напруги, які затуляють сприйняття звуків та обмежують поле зору. Останній рядок метафорично описує прорив нав'язливого скрекотіння кулемета.

Описані метафори увібрали в собі емоційну і сенсорну інтенсивність ситуації, яка передається через відчуття, звуки та зорові образи. Вони підсилюють напруження та загострення моменту бойової ситуації, допомагаючи передати відчуття небезпеки, стресу та неспокою, які переживає персонаж. Метафоричний опис показує, що тиша не є просто відсутністю звуку, але має свою власну пульсуючу, напружену енергію. Лещата, що стискають голову, символізують обмеження і відсутність сприйняття звуків та виділення відчуттів, що підсилює ефект заглушеності та концентрації на моменті. Прорив нав'язливого скрекотіння кулемета образно відображає вторгнення реальності та вибух екстремального звукового досвіду. Це створює контраст із попереднім станом тиші і ще більше підсилює враження шоку та несподіваності.

Усі ці метафори сприяють виведенню читача звичайного контексту і поглибленню його емоційного занурення у ситуацію та переживання персонажа. Вони додають образності, живості та інтенсивності до опису, створюючи вразливий і виразний образ.

«... жадібно ковтаючи сизий дим, проте заповітний захід сонця ніяк не бажав надходити. Жодних багряних напівтонів на обрії — лише пронизливо-синє низьке небо, низьке, як стелі у численних затоплених радіоактивними водами шахтах Донбасу».

Порівняння "жадібно ковтаючи сизий дим" використовується для опису процесу, коли персонаж вдихає дим. Це порівняння викликає враження, ніби дим проникає в нього швидко і глибоко, а також може наголошувати на його незадоволенні або бажанні.

Опис "проте заповітний захід сонця ніяк не бажав надходити" створює враження затримки або відсутності очікуваного події. Це може вказувати на тривогу або нетерпіння персонажа. Автор використовує порівняння, щоб уявити читачу пейзаж, який нагадує образ затопленої шахти на Донбасі. Він порівнює низьке небо з низькими стелями в підземних шахтах, що заповнені радіоактивною водою. Це порівняння створює враження заглибленості, обмеженості і навіть загрози. Усі ці образи та порівняння сприяють створенню настрою занепокоєння, загадковості та небезпеки, допомагають поглибити сприйняття сцени та викликати емоційну реакцію у читача.

Коли один з напарників Вовка стверджує, що чує схожий звук, він використовує образи пугача, філіна і сича. Ці образи створюють асоціації з птахами, які часто сповіщають свою присутність шумом або плачем. Вони також вказують на незвичайну атмосферу, яка оточує глибини луганських посадок.

«Погано ж було те, що кацапи валили надзвичайно прицільно, суто в один-єдиний квадрат двадцять на двадцять метрів — це очевидно. Коли прапорщик Тарас наближався до вщент рознесеної на тріски самотньої польової яблуні, навкруги якої мовби попрацювали велетенські кроти, наколувавши хаотичних валів, ям та насипів на місці вчорашньої рівнини — ну, просто маслянисто-чорні хвилі океану у стоп-кадрі...»

Автор використовує описову мову, щоб передати враження від бойових дій та руйнування навколишнього середовища. Перший рядок відображає точність обстрілу, який призводить до ураження обмеженого простору в один-єдиний квадрат двадцять на двадцять метрів. Це створює враження місцевої концентрації ворожих сил та ефективності їхньої атаки. Опис польової яблуні, рознесеної на тріски, та порядку, створеного великими кротою, має метафоричний характер. В. Сорд використовує ці образи, щоб передати хаос, зруйнованість і спустошення

бойових дій. Маслянисто-чорні хвилі океану в стоп-кадрі є потужним образом, що викликає візуальну картину руйнування та хаосу, викликаного бойовими діями. У цьому аналізі автор намагається передати напруженість та жах військових бойових дій, застосовуючи ефектні образи та метафори. Використання такого стилю підсилює реалістичність та емоційну насиченість описуваних подій.

«Картинки різнилися відсутністю голови, безвільно повислим за лямку бронезилета на драбині тілом та рукою в ореолі кривавої роси на даху автобуса перефарбованих «беркутенят» [с. 82]. Дана метафорична послідовність малюнків створює враження жорстокості, беззахисності та агресії. Різноманітні образи виражають різні аспекти ситуації. Відсутність голови вказує на втрату ідентичності та самостійності. Тіло, яке безжиттєво повисло за лямку бронезилета на драбині, передає відчуття безпорадності та безвідповідності ситуації. Рука в ореолі кривавої роси на даху автобуса символізує насильство та кривавість. Метафора "перефарбованих 'беркутенят'" вказує на зловживання владою та зміну образу, але не суттєву зміну їхньої суті. Всі ці образи разом створюють ілюстрацію насильства та беззахисності у візуальній формі.

«Відтак час летів швидко, непомітно й підступно» [34]. Даний вислів передає ідею того, як час може спричиняти враження швидкості, непомітності та підступності. Це метафоричне зображення використовується для опису відчуття, коли час пролітає так швидко, що ми не помічаємо його минання. Він майже непомітний, як хитре створіння, яке підступно просочується у наше життя. Ця метафора допомагає передати почуття того, як швидко минають дні, місяці чи роки, а ми не завжди усвідомлюємо цей швидкоплинний час.

«Крізь щілину в затуленому дошками вікні можна було розгледіти, як стрімко імла поглинає глибоке темно-сіре небо» [34]. Даний фрагмент описує сцену, в якій через щілину в затуленому дошками вікні спостерігач може спостерігати явище, відображаючи його враження і емоції. Метафора використовується для опису того, як імла майже миттєво поглинає глибоке темно-сіре небо. Ця метафора передає враження стрімкості і непередбачуваності, а

також можливо створює таємничу та містичну атмосферу. Вона може також вказувати на перехідність або зміну, яка відбувається в оточуючому світі.

«... щільно затиснутий між низьким сіро-сталевим небом та стратегічно-щасливою висотою, захлинається солонувато-сірчанім крижанім повітрям, випускаючи з рота потоки розпеченого пару...» [34] Метафора використовується для передачі вражень і емоцій спостерігача. Вона описує, як солонувато-сірчане крижане повітря обхоплює його, випускаючи з його рота потоки розпеченого пару. Ця метафора може вказувати на напруженість або небезпеку ситуації, в якій знаходиться спостерігач, а також передає його враження від довколишнього середовища. Вона створює образи тиснення, холоду і напруження, які можуть відображати загальну атмосферу та настрій сцени.

«Над ними низько нависало небо — синє та спокійне аж до оскоми, ледь помережене штрихами напівпрозорих хмарин» [34]. У цьому описі над персонажами розташовується низьке небо, яке характеризується спокійним синім кольором. Метафора "не аж до оскоми" вказує на те, що небо не надто яскраве або насичене, але все ж таки синє і приємне. Хмари намальовані штрихами, які мають напівпрозору структуру. Цей опис передає спокійну та гармонійну атмосферу, а також може викликати відчуття легкості та прозорості. За допомогою метафори автор намагається передати враження від неба та створити образи, які допомагають уявити сцену.

«Низьке чуже небо витискало кисень із легень, місцеві — тиня- лися, мов сновиди, наче щойно вилізли крізь кінескоп, зійшовши з кадрів класики совєцького кіно» [34]. У цьому описі небо зображено як низьке і незвичне, що створює враження тиску на персонажів. Метафора "витискати кисень із легень" передає почуття обмеженості та важкості. Місцеві жителі зображені як тиняються або блукають, немов сновидіння або персонажі, щойно вийшли з кінофільмів епохи совєтської класики. Ця метафора надає образу певного нереального, дещо дещо далекого і витягнутого від реальності. Аналогія з класикою совєтського кіно може вказувати на те, що місцеві жителі діють або сприймають оточуючу дійсність за встановленими сценаріями або стереотипами. Опис викликає

відчуття дещо незвичайної та суворої атмосфери, яка може впливати на настрої персонажів та розуміння оточуючого світу.

«Нічне небо розрізали навпіл яскраві лінії трасерів, зовсім поряд засвітили рикошетні кулі» [34]. Метафора "небо розрізали навпіл" створює враження розламу, розділеності та наявності яскравих ліній трасерів, які можуть бути зв'язані зі стрілянинами або вибухами. Згадування рикошетних куль ще більше підсилює враження небезпеки та негативних подій. Опис викликає відчуття хаосу, насильства та загрози, що сприяє створенню напруженого настрою та передачі атмосфери воєнного конфлікту.

Отже, стилістична структура В. Сорда характеризується багаторівневістю метафор, де кожен художній образ має свою значущість. Взаємодія між цими образами може бути розкрита шляхом адекватного розуміння специфіки кожного з них. Метафора, залежно від часових і соціальних факторів, включаючи ціннісні орієнтації та сприйняття, перетворюється на фіксований образ. Таким чином, метафора стає виявом особливого типу мислення автора.

РОЗДІЛ III .Творча частина. Мала проза

***

Сьогодні рік (навіть два, дивлячись як рахувати) як змінилось моє життя.

Я так хотіла б Тобі про все розказати...

-А що заважає?

Стільки часу пройшло... і ти міг би просто написати.... навіть без "привіт"...

Я досі кажу це так наче нічого не сталося і сильніше стискаю в руках білі лілії...

Божественні квіти...

Ти усміхаєшся, пишаєшся мною, дуже пишаєшся. Я змогла, бо інакше і не могло бути. Я це зробила!

Скажу усім, що це сльози щастя.

- Від щастя не можна плакати...

Щоправда чомусь твій голос тепер чую тільки я... І тільки шістдесятилітній сторож Північного цвинтаря розуміє, чому в очах дев'ятнадцятилітньої дівчини стільки болю...

***

Він не напише "Доброго ранку!", "Як почувашся?", "Іди спати"... Усвідомлювати це складно, але так важливо...

Не згадаю жодного дня, коли б я не думала про нього.

Він завжди казав, що я занадто добра і він не вартий мене. А я казала, що ми все витримаємо.

Війна завжди забирає найкращих...Ось і підтвердження, що ти був і залишишся для мене найкращим...

Знав би ти як тебе не вистачає, як не вистачає твого голосу, твоїх доторків...

Тільки і залишається вірити, що ти зараз у кращому світі, дивишся на мене згори, пишаєшся, пишаєшся що вкотре довела, я змогла.

Спи спокійно, мій любий.

***

Він завжди приходив до мене перед чимось важливим або чимось поганим. Так і сталося. Сьогодні він теж прийшов. Для мене це не означало би нічого доброго, тож я з усіх сил переключилася на наростаючу нудоту, аби забути деталі того неочікуваного сну.

Часом буває, що старі події намертво застрягли в пам'яті; законсервувалися; вицвіли наче пліснява, тільки сильніше підкреслюючи, що все це було насправді. З тобою.

Я не приходжу на Майдан Незалежності (феномен: цвинтар в центрі столиці), коли настає час (?) всі дороги самі ведуть до нього.

Мені більше не страшно від усвідомлення, що синьо-жовтих прапорців з тризубом все більше і більше. Тільки моторошно.

Просто... щоб ти знав, що я тут... І не питай: "Навіщо прийшла?", бо не могла інакше. Ти кликав і я знову тут...

***

Думати про нього - погана прикмета. Кажуть так і є: все починає розвалюватися, ламатися, не сходитися...

Дивно, але сьогодні вдалося. Мені сказали, що після закінчення лікування дообстеження не треба. Тільки б знайти результати аналізів, які я не робила. Не знала, що треба. Та я не зупинюся. Зроблю усі пакети аналізів...

Але ми не про це. Не зовсім про це.

Сьогодні річниця... В той день була Пасха. Чекала тебе, знала що прийдеш... тільки не знала, що не до мене.

Порізи вище коліна загоїлися, а на серці - все ще ні.

Ситуації треба відпускати. Ох, це кохання... Що воно з нами робить...

Знаю, сонце, знаю як воно: мати перше кохання, з усіх сил намагатися сподобатися, коли її улюблене - твоє улюблене, коли любиш її...

Коли любиш її, то любиш настільки сильно, що не віриш у правду. Жорстоку правду. Мабуть, ти однолюб. А оскільки хлопець, то кожного дня питаєш себе: «Що я зробив не так?». Ти не дав загоїти твої рани...

Але ти не маєш жодного права казати мені, що я щось не так зробила чи зробила погано!!!

Через рік я зрозумію, що хоч і не знала як, але робила все як рекомендують психологи, психотерапевти, військові психологи. І робила правильно.

А ти хотів, щоб на моєму місці була інша. Щоб все це робила інша.

Просто хочу сказати тобі, що тоді МОЯ молитва змінила траєкторію патрону. Того самого, який влучив у шолом за пару сантиметрів від скроні, що врятувало тобі життя. Моя молитва. Не її.

Але схоже тоді ця пуля забрала надто багато...

Рік пройшов, а я все згадую твої слова і так шкодую, що не встигла навчитися більшому. Я знала, я все знала ще тоді, ридаючи в тебе на плечі. Ти не повернешся колишнім... Як же мало нам дали часу...

Простого "пробач" було би достатньо, але ж ти не визнаєш всього, що накоїв... І цим все усугубляєш...

Прийшов би. Отак просто. Ми сиділи б і мовчали. Поки не захотілося б кричати.

Чи дивишся ти на її дитину як на свою? Чи все ще кохаєш її? Я забирила твій біль. Вибач, що не змогла весь. Клянуся, я зробила все, що могла. Все, що вдалося.

Я б змогла це пробачити. Але ж вибачень ніхто не просив...

***

В одній руці я тримала посвідчення волонтера, а в іншій – сертифікат про успішне закінчення курсу з медицини. Мій хлопець завжди казав, що жінка має сидіти вдома і виховувати дітей, але рік тому я зробила все по-своєму і ні краплі не жалкую. Хто б міг подумати, що цей курс, який я пройшла минулої осені, щоб якось розвіяти нудьгу, тепер стане чи не єдиним джерелом життєво-потрібної інформації... Щоб врятувати мільйони життів...

Поринаю у спогади, згадую мирне життя і досі не можу повірити, що все це відбувається зі мною насправді. Не одразу розумію, що навпроти мене сів чоловік і щось активно до мене говорить:

-Тобі правда немає про що розповісти? Два місяці не бачились як-не-як, - він тримає в руках паперовий стакан з кавою і непомітно підсовує такий самий мені, тільки з чаєм. У думках спалахує приємне "Пам'ятає... Не забув".

-Що ти хочеш почути? – треба зробити кам'яний вираз обличчя.

-Ну як... як у тебе справи? – звучить скоріше як знущання.

-Усе добре. Не скаржусь.

-Ти ображаєшся? Ти ображаєшся, по тобі видно.

Насправді я вже не відчуваю ні образи, ні болю, ні жалю.

-Єво, сонце, скажи хоч щось! – він просить і я не витримую.

-Ти взагалі розумієш?! Ні, не розумієш! Я ледь не збожеволіла! Хоча... напевно без "не"... Усі тижні злилися в один довгий безкінечний день. Мій світ ніколи не...

-Так було би краще, - відрізає він.

На хвилину міркую, чи не мав він рацію, але завжди допомагає логіка:

-Для кого краще?

-Для тебе. Я ж знаю, як ти щовечора хвилювалася.

-Хвилювалася? Я тримала в руках свідоцтво про смерть! З твоїм прізвищем! З твоїм ім'ям! Навіть з твоєю групою крові!

-Так було б краще. Ти заслуговуєш кращого життя. Стабільності. Надійності. Навіщо тобі будувати стосунки з військовим, який сьогодні тут, а завтра там?

Я мовчала. Крізь заклеєне навхрест вікно пробивалися передостанні промені сонця, сутеніло.

-Ти пам'ятаєш, що я люблю чай і не п'ю каву. Але не знаєш, що за день до твоєї «смерті» я стала медсестрою. І навіть не смій мене зараз умовляти повернутися до дому. Тепер я сама вирішую, де працювати. І я зробила вибір. Мені завжди подобались степові...

Сонце остаточно сіло за обрій. Та навіть у суцільній темряві я бачила як у світлі саморобної свічки виблискує шеврон з намальованим соколом.

ВИСНОВКИ

Специфіка сучасної малої прози як літературного жанру полягає в її здатності глибоко й емоційно відтворювати травматичні воєнні події та їхні наслідки. В цьому жанрі використано семіотику травми, механізми втілення переживання війни, а також образні мотиви, символи, мовні прийоми та метафорична система, які допомагають передати емоційний стан персонажів, що пережили війну.

Семіотику травми війни в тексті малої прози виявлено через розкриття психологічних та емоційних наслідків воєнного досвіду. Травма пережиття війни означає психічне та емоційне перенесення воєнних подій, яке залишає глибокий слід у свідомості персонажів.

Механізми втілення травми пережиття в малій прозі включають в себе створення сюжетних ліній та персонажів, які пережили воєнні події, а також використання основних мотивів та символів, пов'язаних з травмою пережиття. У роботі простежено особливості формування поняття психотравми, яке нині перебуває в центрі уваги соціогуманітарних студій і визначено межі використання цього терміна в літературознавчих працях. Виявлено, що художній текст збірок надається до множинних інтерпретаційних моделей психотравми. Носіями індивідуальної травми є герої-воїни, котрі постійно перебувають у ситуації помежів'я.

Образність та метафорична система, використовувані в оповіданні «Безодня», допомагають передати травму та пережиття війни через візуальні та символічні зображення, поглиблюючи емоційний зв'язок з читачем.

Під час розгляду сюжетних ліній та персонажів стає очевидним, що автор майстерно відтворює травматичний вплив воєнного конфлікту на життя героїв. Вони набули досвіду, який залишив у них глибокий слід і назавжди змінив життя. Автор ретельно прослідковує процес пережиття травми та її наслідків, звертаючи увагу на емоційний стан персонажів і їхні внутрішні конфлікти.

Основні мотиви та символи, пов'язані з травмою пережиття, виявляються через розкриття втраченого, руйнування, пустоту та втрату надії. Ці

символи створюють атмосферу безнадійності і відображають внутрішній світ героїв, їхню психологічну становище та неврівноваженість.

Аналізуючи мовні прийоми, які використано для передачі емоційного стану персонажів, стає помітно, що автор вдається до вживання метафор, образів і звукових ефектів, що зміцнюють враження від тексту. Такі мовні засоби допомагають передати напруження, тривогу та страждання героїв, а також впливають на емоційну реакцію читача. Дослідження мовних прийомів допомагають розкрити внутрішній світ персонажів та психологічну складність. Спираючись на попередній доробок мовознавців, було виокремлено засоби вираження емоцій. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що вираження емоційного стану персонажа В. Сорд досягає комплексом мовних засобів. Описуючи характерні психофізіологічні емоційні реакції, письменник використовує назви емоційних станів та похідні від них у комплексі з епітетами та персоніфікацією, приділяючи особливу увагу деталізації. Найчастіше В. Сорд експлікує емоційний стан персонажа через вираз очей чи їх окремих частин, досить часто – через зміну виразу всього обличчя та інших його частин (губ, лоба тощо). Трохи рідше в оповіданні трапляються описи емоційної реакції персонажа через характеристику його голосу, реакцій всього тіла чи внутрішніх переживань. Характерним для ідіолекту В. Сорда є поєднання кількох прийомів для опису одного емоційного стану.

Образність та метафорична система в оповіданні "Безодня" майстерно використовуються для передачі травми та пережитого. Метафорична система допомагає створити глибоке розуміння та співпереживання з персонажами, а також підкреслює загальнолюдську природу травми війни.

Збірка "Безодня" відображає специфіку сучасної малої прози як літературного жанру, де метафорична структура стилю автора глибоко проникає в сутність травми війни. За допомогою сюжетних ліній, символів, мовних прийомів та образності, автор створює потужний емоційний зв'язок з читачем, дозволяючи краще розуміти та співпереживати пережите героями. Отже, збірка

"Безодня" є важливим літературним твором, що досліджує тему травми та пережиття війни з високим ступенем емоційної й мистецької виразності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агєєва В. Українська імпресіоністична проза. Київ, 1994. 158 с.
2. Білецький Ф. Оповідання, новела, нарис. Київ : Дніпро, 1996. 89 с.
3. Білоус Д. Гірка та чиста правда про війну – книга Григорія Цимбалюка «Рокада». URL: http://junbiblzt.at.ua/news/prezentacija_knigi_rokado_avtora_grigorija_cimbaljuka/2017-10-26-695
4. Бровко О. Новела у структурі української прози: модифікації та функції: монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 399 с.
5. Василенко В., Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук, Київ 2016, с. 17
6. Василенко Л. Кого називати «ветераном» в Україні? Як не допустити, щоб УБД отримували не по заслугі. 19 травня 2018 року. URL: <https://life-after-ato.com.ua/post/597>
7. Ветеран АТО Костянтин Чабала про свою першу книжку «Вовче»: це миттєвості нашого життя. Громадське радіо. 22 січня 2018 року. <https://hromadske.radio/ru/podcasts/kyiv-donbas/veteran-ato-konstantinchabala-o-svoey-pervoy-knige-vovche-eto-mgnoveniya-nashey-zhizni>
8. Герасименко Н. Словами очевидців: література від Євромайдану до війни : монографія. Тернопіль : Джура, 2019. 127 с.
9. Горбач В. О. Антивоєнна проза як художнє явище. URL: <http://xn--e1aaajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/541>
10. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
11. Денисюк І. Розвиток малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. Київ : Вища школа, 1981. 215 с.

- 12.Зборовська Н. В. Код української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
- 13.Карут К., Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних наслідків, пер. з англ. К. Дисси, Київ 2017, с. 17.
- 14.Киселюк Н.П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англomовної прози ХХ – ХХІ століть) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04/ Н. П, Киселюк. Київ. 2009. 22 с.
- 15.Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. URL: <https://uamoderna.com/md/216-216>
- 16.Коточигова Є. Літературний твір: основні поняття і терміни. Річ у мистецькому розумінні. Вступ до літературознавства : зб. наук. пр. / за ред. Л. Чернець. Москва : Высшая школа, 2000. С. 37–47.
- 17.Кузнецов Ю. Художня деталь у прозовому творі. Радянське літературознавство : наук.-теор. журнал. 1980. № 9. С. 17–26.
- 18.Лазаренко І. Провідні принципи літературно-психологічного аналізу художнього твору. Українська література в загальноосвітній школі. 2013. № 10. С. 31–33.
- 19.Лесин В. Літературознавчі терміни : довідник. Київ : Радянська школа, 1985. 252 с.
- 20.Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т.2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
- 21.Мельник Д. Індивідуальний травматичний досвід в контексті історичної травми у романах І. Бахманн та Е. Єлінек. Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри. 2015. Вип. 12. С. 385–396.
- 22.Мимрук О. Від окопів до мелодрами: якою буває українська воєнна проза. 24 квітня 2019 року. URL: <https://www.chytomo.com/vid-okopiv-do-melodramy-iaкоиu-buvaie-ukrainskavoienna-proza/>

23. Міщенко А. Уявлення українців про світове дерево у порівняльному контексті. Етнічна історія народів Європи. 2010. Вип. 31. С. 47–54.
24. Новиченко Л. Література і соціальна психологія. Радянське літературознавство. 1987. № 2. С. 5–18.
25. Огієнко В. І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. Національна та історична пам'ять. 2011. Вип. 1. С. 148–160.
26. Паламар С. До проблеми художньої деталі (літературознавчий аспект). Українська література в ЗОШ. 2005. № 3. С. 15–17.
27. Посттравматичний стрес. Як жити після психічної травми. URL : <http://ur.co.ua/77/2485-7-posttravmaticheskoe-stressovoe-rasstroistvo.html>.
28. Протасова Г. Війна, культура, історія: про що говорили на Форумі видавців. Літературна Україна. 2015. 17 вересня. С. 4.
29. Пухонська О. Посттоталітарна пам'ять у сучасній літературній інтерпретації: українська версія. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологічна. 2016. вип. 2 (36). С. 214–217.
30. Семенова Ю.С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини і психології. Український науково-медичний молодіжний журнал / національний медичний університет імені О.О. Богомольця. 2011. Спеціальний випуск. № 3. С. 50–54.
31. Скоріна Г., Рябченко М. Ветеранська література – це правда про війну та можливість подивитися на своє життя під іншим кутом. 11 січня 2020 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/01/ganna-skorina-ta-maryna-ryabchenko-veteranska-literatura-cze-pravda-pro-vijnu-ta-mozhlyvistpodyvytysya-na-svoeye-zhyttya-pid-inshym->
32. Скоріна Г., Рябченко М. #Книги про війну: сучасний феномен української літератури. 18 жовтня 2019 року. URL: <https://www.armyfm.com.ua/knigi-pro-vijnu-suchasnij-fenomenukrainskoi-literaturi/>
33. Сліпецька В. Д. Вербалізація негативних емоцій: тенденції формування нового мовленнєвого стандарту / Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2015. № 3. С. 250 – 255.

34. Сорд В. Безодня : збірка оповідань. Вінниця : Дім Химер, 2019. 192 с.
35. Тимчук О.Т. Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2003. 14 с.
36. Фащенко В. Із студій про новелу. Жанрово-стильові питання. Київ : Радянський письменник, 1968. 214 с.
37. Хімч М. Григорій Цимбалюк: «Моє найсильніше враження – те, що я залишився живий». Українська літературна газета, 6 квітня 2015 року. URL: <http://litgazeta.com.ua/interviews/grygorijtsymbalyuk-moye-najsylishe-vrazhennya-te-shho-ya-zalyshyvsvya-zhyvyj/>
38. Чабала К. Вовче. Київ : Діпа, 2017. 176 с.
39. Черкашин С. В. Дослідження поняття емоційності художнього дискурсу в сучасній лінгвістиці в аспекті когнітивно-прагматичної парадигми URL:<http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Stat%20ti%20Lingvistichni%20doslidgennia%2025/26.html>
40. Чернець Л. Вступ до літературознавства. Літературний твір. Основні поняття і терміни : навчальний посібник. Москва : Вища. шк. Видавничий центр «Академія», 1999. 556 с.